

ҚАЗАҚСТАН МЕН АЛМАТЫ ОБЛЫСЫНЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІНДЕГІ АУЫЛ
ШАРУАШЫЛЫҒЫ КООПЕРАЦИЯСЫНЫҢ ПРОБЛЕМАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІН ЗЕРТТЕУRESEARCH OF PROBLEMATIC ISSUES OF AGRICULTURAL COOPERATION
IN AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF KAZAKHSTAN AND ALMATY REGIONИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМНЫХ ВОПРОСОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ
КООПЕРАЦИИ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ КАЗАХСТАНА И
АЛМАТИНСКОЙ ОБЛАСТИ**Ж.Ш. АБДЫКАЛИЕВА ****Ph.D докторанты**І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан***автордың электрондық поштасы: zabdykalieva@mail.ru***ZH.SH. ABDYKALIYEVA ****Ph.D student**І. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan***corresponding author e-mail: zabdykalieva@mail.ru***Ж.Ш. АБДЫКАЛИЕВА ****докторант Ph.D**Жетісуский университет им. И. Жансугурова, Талдықорған, Казахстан***электронная почта автора: zabdykalieva@mail.ru*

Аңдатпа. **Мақсаты** – Алматы облысының қазіргі жағдайын талдау және Қазақстан АӨК-сінде шаруашылық жүргізудің шағын нысандарын кооперациялаудың дамуын тежейтін негізгі себептерді анықтау. Ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің өз мүдделерін қорғау, жерді, техниканы, жабдықтарды бірлесіп пайдалану және өндірістің негізгі құралдарымен қамтамасыз ету үшін күш-жігерін біріктіру өзекті болып табылады. **Әдістері** – аналитикалық, экономикалық-статистикалық, монографиялық, есептеу-құрылымдық. **Нәтижелер** – республикадағы және Алматы облысындағы ауыл шаруашылығы кооперативтерінің қазіргі жай-күйіне, олардың даму үрдістеріне бағалау жүргізілген. Республиканың облыстары мен Алматы облысының аудандары бойынша олардың санының өсу және қысқару серпіні ұсынылған. Сондай-ақ, 2017 жылдан бастап 2021 жылға дейін мал басының саны, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру көлемі көрсетілген. Олардың дамуын тежейтін негізгі себептер зерделенген, ауыл шаруашылығы кооперативтерін нығайтудың әлеуетті мүмкіндіктері мен басым бағыттары айқындалған. **Қортынды** – алынған мәліметтер негізінде ауыл шаруашылығы мен жалпы АӨК проблемаларын шешу негізделеді. Қажетті шаралардың қатарына ұсақ шаруа, фермер және үй шаруашылықтарын біріктіруді қосамыз, бұл ауыл шаруашылығының жер, өндірістік, еңбек және басқа да ресурстарын тиімді пайдалануға ықпал ететін болады. Сондай-ақ ауылда инфрақұрылымды, өнімді «алаңнан сөреге дейін» жылжыту жүйесін дамыту маңызды. Шаруашылық жүргізудің шағын нысандарын кооперациялаудың ерекше рөлі ауыл халқының табысын арттыру перспективаларына негізделеді, бұл мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатының басымдығы және ҚР АӨК дамыту жөніндегі 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жобаның міндеттерінің бірі болып табылады.

Abstract. Aim – analysis of the current state and identification of the main reasons hindering the development of cooperation of small businesses in agro-industrial complex of Kazakhstan based on the example of Almaty region. It is important to unite the efforts of agricultural producers to protect their interests, share land, machinery, equipment and provide basic production means. **Methods** – analytical, economic-statistical, monographic, calculation-constructive. **Results** – assessment of the current state of agricultural cooperatives in the republic and Almaty region, their development trends was carried out. The dynamics of growth and reduction of their number in the context of the regions of the republic and districts of Almaty region is presented. Also the number of livestock, the volume of agricultural production are shown from 2017 to 2021. The main

reasons hindering their development have been studied; potential opportunities and priority directions for strengthening agricultural cooperatives have been identified. *Conclusions* – on the basis of the obtained data, the solution of the existing problems of agriculture and agro-industrial complex as a whole is justified. Among the necessary measures, we include the unification of small peasant, private farms and households, which will contribute to the efficient use of land, production, labor and other agricultural resources. It is also important to develop infrastructure in the countryside, the system for promoting products "from the field to the counter". The special role of cooperating small forms of business lies in the prospects for increasing the incomes of the rural population, which is a priority of socio-economic policy of the state and one of the tasks of the National Project on Development of AIC RK for 2021-2025.

Аннотация. *Цель* – анализ на примере Алматинской области современного состояния и выявление основных причин, сдерживающих развитие кооперирования малых форм хозяйствования в АПК Казахстана. Актуально объединение усилий сельхозтоваропроизводителей для защиты своих интересов, совместного использования земли, техники, оборудования и обеспечения основными средствами производства. *Методы* – аналитический, экономико-статистический, монографический, расчетно-конструктивный. *Результаты* – проведена оценка современного состояния сельскохозяйственных кооперативов в республике и Алматинской области, тенденций их развития. Представлена динамика роста и сокращения их количества в разрезе областей республики и районов Алматинской области. Показаны также количество поголовья скота, объемы производства сельскохозяйственной продукции с 2017 по 2021 год. Изучены основные причины, сдерживающие их развитие, определены потенциальные возможности и приоритетные направления укрепления сельскохозяйственных кооперативов. *Выводы* – на базе полученных данных обосновывается решение сложившихся проблем сельского хозяйства и АПК в целом. В число необходимых мер следует включить объединение мелких крестьянских, фермерских и домашних хозяйств, что будет способствовать эффективному использованию земельных, производственных, трудовых и других ресурсов сельского хозяйства. Важно также развитие инфраструктуры на селе, системы продвижения продукции «от поля до прилавка». Особая роль кооперирования малых форм хозяйствования заключается в перспективах повышения доходов сельского населения, что является приоритетом социально-экономической политики государства и одной из задач Национального проекта по развитию АПК РК на 2021-2025 годы.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер, шаруашылық жүргізудің шағын нысандары, ауыл шаруашылығы кооперативтері, жерді, техниканы, жабдықты бірлесіп пайдалану, даму үрдістері, басым бағыттар.

Key words: agro-industrial complex, agricultural producers, small businesses, agricultural cooperatives, joint use of land, machinery, equipment, development trends, priority areas.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, сельхозтоваропроизводители, малые формы хозяйствования, сельскохозяйственные кооперативы, совместное использование земли, техники, оборудования, тенденции развития, приоритетные направления.

Кіріспе. Республика аймақтарының ерекшеліктерін ескере отырып, оңтүстік облыстар ауыл шаруашылығы өндірісінің шағын көлемділігімен сипатталады, бұл ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің жалпы көлемінде шаруашылық жүргізудің шағын нысандарының жоғары үлес салмағымен, жер учаскелерінің шағын көлемімен, өндірісті мамандандыру ерекшелігімен (көкөніс шаруашылығы, бақша шаруашылығы, мақта шаруашылығы, күріш шаруашылығы және т.б.) түсіндіріледі. Бұл жерді, техниканы, технологиялық жабдықты, технологияларды бірлесіп пайдалану, сервистік қызметтер көрсету мүмкіндігі бар өндірісті тиімді ұйымдастыруды жүргізу үшін күшжігерді біріктіруді талап етеді.

Алматы облысы ауыл шаруашылық кооперативтерінің айтарлықтай саны құрылған өңірлердің бірі болып табылады, дегенмен, осыған қарамастан, бұл үдеріс дұрыс дамып, жетілмеген.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2020 жылғы қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында кооперативтерге бірігудің артықшылықтарын атап өтті: «Кооперация кезінде жер және басқа да мүлікке қатысты барлық құқықтар сақталады. Кооперация шаруашылықтарға шикізат сатып алу, өнім өндіру және оны сатуды ұйымдастыру барысында күш жұмылдыруға мүмкіндік береді. Сондықтан субсидия және салық жеңілдіктерін беру бағдарламалары аясында ауылдық жерлердегі

кооперацияны ынталандыру үшін тиісті шаралар топтамасын әзірлеу қажет.

Вертикальді кооперация аясында жеке қосалқы шаруашылықтың әлеуетін пайдаланған абзал. Жеке шаруашылық миллиондаған ауыл тұрғындарына табыс табуға мүмкіндік бере алады. Оларды өңірлік азық-түлік хабтарын құруға жұмылдыру керек. Біз горизонтальді кооперацияның әлеуетін де естен шығармауымыз қажет. Онсыз агроөнеркәсіп кешенінде қарқынды даму болмайды. Басы бірікпеген жеке қосалқы шаруашылықтар, шын мәнінде, өлместің күнін көріп отыр. Бұл ретте, сапалы әрі мол өнім өндіру, үздіксіз тауар жеткізу туралы сөз қозғаудың өзі орынсыз» [1], бұл Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіп кешеніндегі осы бағыттың өзектілігі мен басымдылығын растайды.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Зерттеу процесінде әртүрлі әдістер қолданылды: аналитикалық, экономикалық-статистикалық, монографиялық, есептік-конструктивті. Республика облыстары бойынша ауыл шаруашылығы кооперативтерінің жағдайына, кооперативтер санына, мал басына, Алматы облысының ауыл шаруашылығы кооперативтері өндірген өнім көлеміне талдау жасалды. Шағын шаруашылықтарды кооперациялаудың артықшылықтары, дамыған елдердің аудитті ұйымдастыру, жүргізу, ауыл шаруашылығы кооперативтері одақтары мен қауымдастықтарының жұмыс істеуі жөніндегі тәжірибесі бойынша отандық және шетелдік ғалымдардың жарияланымдары зерттеулердің әдіснамалық базасы болып табылды.

Жұмыста сондай-ақ зерттеу проблемаларына қатысты мемлекеттік бағдарламалар мен басқа да құжаттарды іске асыру бойынша ақпарат, атап айтқанда ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамыту жөніндегі 2021-2025 жылдарға арналған Ұлттық жоба, Мемлекет басшысының «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауы, Мемлекет басшысы Қ.-Ж. Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдаған «Қазақстан Жаңа нақты ахуалда: іс-қимыл уақыты», Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің ресми сайтының деректері, мәселенің басымдығы мен өзектілігін растайтын мәліметтер.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Республикадағы ауыл шаруашылығы кооперациясының қазіргі даму жағдайын

талдау 01.01.2022 жылға жұмыс істеп тұрған ауыл шаруашылығы кооперативтерінің саны 3026 болғанын, ал олардың ең көп саны республиканың оңтүстік өңірінде, атап айтқанда Түркістан облысында – 727 шоғырланғанын көрсетеді. Жамбыл облысында – 292, бұл республиканың оңтүстігіндегі ауыл шаруашылық өндірісінің басқа аймақтармен салыстырғанда шағын сипатқа ие болуының ерекшелігіне байланысты табиғи, ұсақ шаруашылықтарды біріктірудің объективті қажеттілігін растайды, сондай-ақ Шығыс Қазақстан облысында – 281, Ақмола мен Алматы облыстарында – 269 санын қамтиды. (1 кесте) [2].

Республика бойынша 2017 жылмен салыстырғанда 2021 жылы кооперативтер санының 12,2%-ға өсуі байқалады. Соңғы бес жылда (2017-2021 жж.) Ауыл шаруашылығы кооперативтері санының Түркістан (3,8 есе), Жамбыл (3 есе), Маңғыстау (1,8 есе), Батыс Қазақстан (1,3 есе) облыстарында айтарлықтай өсуі болса, ал Павлодар (6 есе) облысында қысқаруы байқалады. Республиканың ауыл шаруашылығы кооперативтеріндегі мүшелердің жалпы саны 7 525 адамға жетті. ҚР-да ауыл шаруашылығы кооперативтерін құру кезінде біріктіру процесіне 629 заңды тұлға, 21 921 жеке кәсіпкерлер мен шаруа қожалықтары, сондай-ақ 26 712 үй шаруашылықтары тартылған.

2022 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша республиканың ауыл шаруашылығы кооперативтерінде ірі қара мал саны 127,5 мың басты, оның ішінде сүтті табындағы сиырлар – 5,5 мың басты, қойлар – 139,2 мың басты және жылқылар – 10,6 мың басты құрады. Ауыл шаруашылығы кооперативтерімен 15,6 мың т. сүт (шикі), 2 мың т. ет, 1,4 мың т. мал терісі және т. б. өндірілді.

Ауыл шаруашылығы кооперативтері өндіретін өнім көлемінің елеусіз болуы олардың дамуының тұрақсыздығымен, оларды құрудың бастапқы кезеңінде мемлекеттік қолдау шараларының жеткіліксіздігімен, кооперативке қатысушылар арасындағы шаруашылықшілік қатынастардың механизмі туралы білімнің жоқтығымен түсіндіріледі, жалпы алғанда құрылған кооперативтердің тиімсіз жұмыс істеуіне, мүшелер мен кооператив арасында өзара келісілген экономикалық қатынастардың болмауына, кооперативтік принциптердің бұзылуына әкеп соғады.

1 кесте – 2017-2021 жылдарға арналған Қазақстан Республикасындағы жұмыс істеп тұрған ауыл шаруашылығы кооперативтерінің саны, бірлік

Аймақ	2017	2018	2019	2020	2021
Ақмола	278	280	287	284	269
Ақтөбе	127	183	180	181	185
Алматы	218	234	238	245	269
Атырау	23	17	21	19	18
Батыс Қазақстан	174	205	176	182	228
Жамбыл	98	164	181	253	292
Қарағанды	130	134	142	137	144
Қостанай	142	130	124	122	120
Қызылорда	184	194	192	183	159
Маңғыстау	17	18	19	24	30
Павлодар	635	119	118	108	104
Солтүстік Қазақстан	106	165	148	138	131
Түркістан	194	618	645	703	727
Шығыс Қазақстан	362	347	312	283	281
Нұр-Сұлтан қаласы	3	2	3	5	7
Алматы қаласы	6	6	7	5	6
Шымкент қаласы	-	42	47	47	56
ҚР бойынша барлығы	2 697	2 858	2 840	2 919	3026
Ескертпе: 2-дереккөз негізінде автор құрастырған					

Алматы облысы, Қазақстанның оңтүстік өңірлеріне тән ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің кооперациясы айтарлықтай дамыған өңірлердің бірі болып табылады.

Статистикалық есептілік деректеріне сәйкес Алматы облысында жұмыс істеп тұрған ауыл шаруашылығы кооперативтерінің саны 01.01.2022 жылға 269 құрады, оның ішінде өсімдік шаруашылығы өнім-

дерін өндіру саласында – 27, оның ішінде маусымдық дақылдарды өсіру бойынша – 21, көп жылдық дақылдарды – 6, ал мал шаруашылығы өнімдерін өндіру саласында – 68, қалған 174 – ауыл шаруашылығы өнімдерін сақтау, бастапқы өңдеу, өткізу, сондай-ақ ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілерге қызмет көрсету салаларында болды (2 кесте) [3].

2 кесте – Алматы облысында 2017-2021 жылдары жұмыс істеп тұрған ауыл шаруашылығы кооперативтерінің саны, бірл.

Аудан	Жұмыс істеп тұрған ауыл шаруашылығы кооперативтерінің саны, бірлік				
	2017	2018	2019	2020	2021
Алматы обл.	218	234	238	245	269
Талдықорған қ.	13	11	11	9	10
Қапшағай қ.	9	11	9	11	11
Текелі қ.	-	-	2	2	2
Ақсу ауданы	-	-	17	13	15
Алакөл ауданы	11	8	9	13	15
Балқаш ауданы	9	11	8	9	13
Еңбекшіқазақ ауд.	7	34	42	45	47
Жамбыл ауданы	25	7	9	8	11
Кербұлақ ауд.	3	11	11	13	15
Көксу ауданы	10	11	11	14	15
Қаратал ауданы	7	12	11	13	14
Қарасай ауданы	12	10	8	7	8
Панфилов ауд.	21	7	7	14	18
Райымбек ауд.	20	15	14	12	13
Сарқан ауданы	17	12	10	10	13
Талғар ауданы	14	14	11	14	10
Ескелді ауданы	12	14	16	23	23
Ұйғыр ауданы	22	28	27	6	3
Іле ауданы	-	6	5	1	1
Кеген ауданы	-	-	-	8	12
Ескертпе: автор 3-дереккөз негізінде құрастырған					

Алматы облысындағы жұмыс істеп тұрған ауыл шаруашылығы кооперативтерінің ең көп саны Еңбекшіқазақ ауданында – 47 бірлік немесе облыс кооперативтерінің жалпы санының 17,4%, Ескелді ауданында – 23 бірлік немесе 8,5%, Панфилов ауданында – 18 бірлік немесе 6,7% шоғырланған. Тиісінше бұл аудандарда олардың санының тұрақты өсуі байқалады: Еңбекшіқазақ ауданында – 2017 жылғы 7-ден 2021 жылы 47-ге дейін, Ескелді ауданында – 12-ден 23-ке дейін, Кербұлақ ауданында – 3-тен 15-ке дейін, Ақсу ауданында – 0-ден 15-ке дейін, Райымбек ауданында 13-ке дейін, Ұйғыр ауданында 22-ден 3 бірлікке дейін.

Біздің ойымызша, бұл үрдістер әртүрлі себептермен байланысты, олардың негізгілері:

- облыстардың, аудандардың және агроөнеркәсіптік кешеннің салалары жағдайында ауыл шаруашылығы кооперативтерін құрудың белгіленген жоспарына байланысты 2017-2018 жылдары республикада шағын кәсіпкерлік нысандарын кооперациялаудың жеделдетілген процесі, жоспар ауыл шаруашылығы кооперативтерін формальды құруға әкелді, сәйкесінше кооперацияның негізгі принциптері бұзылды (еріктілік, демократиялық және т.б.);

- мал сатып алуға жеңілдікті кредит түрінде мемлекеттік қолдау шараларын алудың басым құқығы жеке қосалқы шаруашылықтарды кооперативтерге жедел біріктіруге мүмкіндік берді, алайда олардың шектеулі әлеуеті (ресурстық, еңбек және т.б.) кооперативтердің одан әрі дамуына ықпал етпеді, жеке қосалқы шаруашылықтар шағын мал басын өсірумен шектелді және өндірісті кеңейтуге мүдделі болмады;

- 2018 жылы ауыл шаруашылығы кооперативтеріне субсидиялар, инвестсубсидиялар түрінде мемлекеттік қолдау шараларын алудың басым құқығын жою, ауыл шаруашылығы кооперативтері үшін техника мен технологиялық жабдықтар сатып алуға арналған инвестсубсидияларды 50%-дан 25%-ға дейін қысқарту кооперативке кірген шаруа, фермер қожалықтары мен жеке кәсіпкерлердің қызметіне әсер етті [4].

Жоғарыда аталған себептер республикадағы ауыл шаруашылығы кооперациясының дамуына теріс әсер етті, әсіресе қалыптасу кезеңінде ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер мемлекеттік қолдаудың пәрменді шараларының, өз бизнесін ұйымдастырудың мүмкіндігіне сенімін жоғалтты, шаруашылық жүргізудің шағын

нысандарын өндірісті ұйымдастырудың кооперативтік нысандарына біріктірудің артықшылықтарына күмән туды [5].

Бұл ретте ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілердің кооперациясы дамуының оң үрдістерін атап өту қажет, олар сүтті бастапқы өңдеу бойынша кәсіпорындардың дамуына, шағын бордақылау алаңдарының құрылуына, сою цехтарын, көкөніс-картоп қоймаларын және басқа да инфрақұрылым объектілерін ұйымдастыруға ықпал етті [6].

ҚР «Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» Заңына сәйкес ауыл шаруашылығы кооперативтерінің құрамына заңды және жеке тұлғалар кіруі мүмкін [7]. Алматы облысының 269 ауыл шаруашылығы кооперативінің құрамында 145 заңды тұлға, 890 шаруа қожалығы мен жеке кәсіпкерлер және 2897 үй шаруашылығы бар. 2021 жылы заңды тұлғалардың саны бойынша Жамбыл облысы – 55 (Алматы облысының Ауыл шаруашылығы кооперативтерінің мүшелері болып табылатын заңды тұлғалардың жалпы санының 37,9%) және Ескелді ауданы - 33(22,7%) көш бастап тұр.

Алайда ауыл шаруашылығы кооперативтеріне көбінесе жеке кәсіпкерлер, шаруа және үй шаруашылықтары түріндегі ұсақ шаруашылықтар біріктіріледі.

Осылайша, Еңбекшіқазақ ауданының кооператив құрамына кіретін шаруа және жеке кәсіпкерлерге жататын мүшелер саны бойынша үлесі жоғары – 332 бірлікті, бұл жалпы санның 37,3%-ын, сондай-ақ Панфилов ауданында 300 бірлікті (33,7%) құрайды, бұл осы аудандарда кооперативтердің өздерінің едәуір санымен түсіндіріледі. Облыстың барлық аудандарындағы халықтың шаруашылықтары ауыл шаруашылығы кооперативтеріне бірігу процесіне белсенді қатысты, осыған байланысты олардың үлесі жоғары, айтарлықтай үлес салмағы олардың мүшелерінің саны бойынша Кербұлақ – 671 (23,1%), Ескелді – 320 (11,1%) және Талғар – 317 (10,9%) аудандары (3 кесте) [3 қараңыз].

Бұл ретте, бүгінгі күні Алматы облысының Ауыл шаруашылығы кооперативтерінің пай қоры мөлшерінің көрсеткіші төмен екенін атап өту қажет, ол 3,2 млрд. теңгені құрады, оның ішінде кооперативтер мүшелерінің заңды тұлғалар түріндегі салымдарының мөлшері 2020 жылы 2,5 млрд. теңгені (77%), шаруа қожалықтары тиісінше – 172,9 млн теңгені (5%), жеке кәсіпкерлер – 92,2 млн теңгені (3%), үй шаруашылықтары – 481,6 млн теңгені (15%) құрады.

3 кесте – Алматы облысының 2017-2021 жылдардағы жұмыс істеп тұрған ауыл шаруашылығы кооперативтеріндегі мүшелер құрамы, бірл.

Аудан	Олардың құрамында мүшелер саны:														
	заңды тұлғалар					шаруа қожалықтары және жеке кәсіпкерлер					үй шаруашылықтары				
	2017	2018	2019	2020	2021	2017	2018	2019	2020	2021	2017	2018	2019	2020	2021
Алматы обл.	103	104	104	109	145	821	1045	811	776	890	1 673	2 419	2 414	3195	2897
Талды-қорған қ.	9	8	7	5	5	19	14	11	16	22	64	40	38	94	76
Қапшағай қ.	5	4	4	5	2	24	19	7	5	8	-	26	26	32	30
Текелі қ.	-	-	-	-	-	1	0	-	-	-	21	3	4	4	4
Ақсу ауданы	2	2	-	-	2	176	169	177	139	46	-	68	74	24	36
Алакөл ауданы	-	-	3	-	-	0	15	x	16	12	249	415	284	350	239
Балқаш ауд.	16	16	16		17	33	5	16	3	18	5	12	x	40	32
Еңбекшіқазақ ауд.	5	5	7	7	7	124	320	295	83	332	136	151	127	93	141
Жамбыл ауд.	55	55	55	55	55	2	75	4	-	5	24	121	485	371	89
Кеген ауданы	4	-	-	-	-	99	49	44	-	13	537	51	41	147	151
Кербұлақ ауд.	-	2	2	3	1	5	58	42	70	52	-	732	597	774	671
Көксу ауданы	1	-	-	-	3	17	5	-	-	6	122	-	x	-	129
Қаратал ауданы	-	2	2	1	2	0	8	3	11	19	2	147	125	244	228
Қарасай ауд.	2	4	4	4	4	74	10	9	-	-	13	47	64	18	2
Панфилов ауд.	-	2	1	4	4	51	111	109	377	300	16	30	60	92	145
Райымбек ауд.	1	-	-	-	2	92	57	32	16	25	6	40	x	179	150
Сарқан ауд.	3	1	-	5	4	46	76	75	-	14	396	3	3	56	34
Талғар ауданы	-	3	3	2	2	58	49	44	-	-	28	394	342	318	317
Ескелді ауд.	-	-	-	-	33	-	5	5	5	15	-	139	90	121	320
Ұйғыр ауд.	9	-	-	-	-	19	-	-	-	3	64	-	24	140	103
Іле ауд.		-			2		-		-	-		-	-	-	-

Ескертпе: автор 3-дереккөз негізінде құрастырған

Еңбекшіқазақ ауданындағы ауыл шаруашылығы кооперативтерінің пай қорын мөлшерінің неғұрлым жоғары көрсеткіштері – облыс кооперативтерінің пай қорының жалпы көлемінің 74,1%-ын құрады (4 кесте) [3 қараңыз]. Кооперативтердің пай қорын әділет органдарының бақылаусыз тіркеуі олардың жеткілікті пай қорын құрмай ұйымның формальдылығына алып келді, бұл кейіннен банкроттыққа және кооперативтің тиімді жұмыс істеу мүмкіндігінің болмауына әкеледі.

Дамыған елдердің, мысалы Германияның тәжірибесіне сүйене отырып, коопера-

тивті тіркемес бұрын, кооператив құрылтайшылары ықтимал мүмкіндіктерді, оның ішінде кооперативтің одан әрі жұмыс істеуінің қаржылық мүмкіндіктерін бағалаудан өтуі керек, бұл бағалауды Райффайзен кооперативтерінің одағы жанынан құрылған аудиторлық одақ жүргізеді [8]. Осы ережені біздің республикамызда пайдаланған кезде жұмыс істеп тұрған кооперативтердің тиімді жұмыс істеуіне үміт артуға болады, бұл ретте Қазақстанда ауыл шаруашылығы кооперативтерінің қауымдастықтарын, одақтарын және тексеру одақтарын құрудың заңнамалық базасы бар екенін атап өту қажет.

4 кесте – Алматы облысындағы ауыл шаруашылығы кооперативтері мүшелерінің 2020 жылға арналған пай қорына қатысуы, мың теңге

Аудан	Ауыл шаруашылығы кооперативі пай қорының мөлшері	оның ішінде мүшелер салымдарының мөлшері			
		заңды тұлғалар	К(Ф)Х	ЖК	Үй шаруаш.
Алматы обл.	3 240 913,1	2 494 158	172 947	92 184	481 623
Талдықорған қ.	105 486,7	10 296	2 641	-	92 549
Қапшағай қ.	1 490	85	705	-	700
Текелі қ.	6 000	-	-	-	6 000
Ақсу ауданы	90 175	198	140	89 430	407
Алакөл ауданы	152 045	-	1 620	-	150 425
Балқаш ауданы	4 012	212	600	-	3 200
Еңбекшіқазақ ауданы	2 403 626	2 314 991	919	129	87 586
Жамбыл ауданы	120 543	27 083	92 190	1 070	200
Кербұлақ ауданы	46 690	34 587	8 862	-	3 241
Көксу ауданы	950	-	-	950	-
Қаратал ауданы	50 564	130	66	12	50 355
Қарасай ауданы	104 886	104 116	42	5	723
Панфилов ауданы	4 157	90	3 709	16	342
Райымбек ауданы	2 115	-	1 660	150	305
Сарқан ауданы	2 496	100	1 990	306	100
Талғар ауданы	141 780	2 270	56 131	115	83 264
Ескелді ауданы	2 217	-	1 101	-	1 116

Ескертпе: автор 3-дереккөз негізінде құрастырған

Бұл үшін тек оларды сауатты ұйымдастыру, кооперативтік қағидаттарды сақтау талап етіледі, олардың ең бастысы кооперативті басқарудағы демократия, тәжірибеде байқалғандай, бір төрағамен емес, кооперативтің жалпы жиналысында келісу арқылы барлық мәселелерді шешу, ауыл шаруашылығы кооперативтерінің міндетті аудитін енгізу және кооператив пайдасын бөлудің сақталуын бақылау және басқа да қызмет принциптерін қабылдау.

Алматы облысының ауыл шаруашылығы кооперативтерінде 2021 жылы ірі қара мал 4,7 мың басты, қой мен ешкі – 25,3 мың басты, жылқы – 1,7 мың басты және т.б. құрады, 2017 жылмен салыстырғанда 2021 жылы қой мен ешкі санының 3 есе қысқаруы байқалады (ірі қара мал басы бойынша – қысқару, жылқылар бойынша – ұлғаю) (5 кесте).

5 кесте – Алматы облысының ауыл шаруашылығы кооперативтеріндегі 2017-2021 жылдардағы мал саны, бас

Аудан	Ірі қара мал					Қойларжәнеешкілер				
	2017	2018	2019	2020	2021	2017	2018	2019	2020	2021
Алматы обл.	5317	5238	5874	4957	4748	79520	32867	19812	37510	25352
Талдықорған қ.	285	262	275	-	-	1062	841	540	978	964
Қапшағай қ.	-	-	-	-	-	-	-	-	17819	-
Ақсу ауданы	38	-	395	194	158	26915	-	1000	795	3017
Алакөл ауданы	646	657	631	620	666	17554	17945	16222	17550	18759
Еңбекшіқазақ ауд.	192	210	195	70	-	-	-	-	-	-
Жамбыл ауданы	627	652	561	565	589	-	-	-	-	600
Кербұлақ ауданы	-	-	-	-	69	640	-	-	-	76
Көксу ауданы	36	36	-	-	-	1200	1067	351	354	554
Қаратал ауданы	7	-	-	-	-	904	-	-	-	-
Қарасай ауданы	165	643	643	643	643	-	-	-	-	-
Панфилов ауданы	107	124	-	-	40	-	-	-	-	-
Сарқан ауданы	52	-	-	-	-	-	533	919	-	-
Райымбек ауданы	527	112	250	-	140	18904	12481	-	-	298
Талғар ауданы	2290	2542	2 653	2642	2188	11030	-	-	-	-
Ескелді ауданы	58	-	-	24	26	1209	-	-	-	206
Ұйғыр ауданы	287	-	221	199	-	102	-	-	-	-
Балқаш ауданы	-	-	50	-	64	-	-	780	-	878

Ескертпе: автор 3-дереккөз негізінде құрастырған

Ауыл шаруашылығы кооперативінің жарғысына сәйкес кооператив мүшесі өз мүлкін (мал, техника, жабдық, ғимарат, құрылыс және т.б.) кооператив балансына беруге және бермеуге құқылы. Фермерлердің көпшілігі кооператив балансына өз мүлкін берген жоқ, осыған байланысты мал басының басым бөлігі кооператив мүшелерінде, оның ішінде 10,5 мың бас ірі қара мал, 24,3 мың бас қой және 189 бас жылқы бар. Алматы облысы кооперативтерінің ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру көрсеткіштері соңғы төрт жылда (2017-2020 жж.) сүтті ірі қара мал етін өндіру көлемінің 230-дан 129 тоннаға дейін немесе 1,8 есеге; қой мен ешкі етін өндіру көлемінің тиісінше 311-ден 82 тоннаға дейін немесе 3,8 есеге төмендегенін көрсетеді. Бұл ретте шикі сүт өндірісінің 7 тоннадан 9 тоннаға дейін ұлғайғаны байқалады. Алматы облысының Ауыл шаруашылығы кооперативтерінің өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіру көрсеткіштері 2017-2020 жылдары бидай өндірісінің 3,9 мың тоннадан 2,4 мың тоннаға дейін, арпа өндірісінің 1,4 мың тоннадан 2,8 мың тоннаға дейін төмендегенін көрсетеді. 2018-2020 жылдары ауыл шаруашылығы кооперативтерінің бидай бойынша ауыл шаруашылығы өнімдерін сатуы 3 мың тоннадан 0,2 мың тоннаға дейін күрт төмендегенін, арпаны сату көлемі 0,2-ден 0,8 мың тоннаға дейін ұлғайғанын көрсетеді [3 қараңыз].

Қорытынды.

1. Республика мен Алматы облысының Ауыл шаруашылығы кооперативтерінің қазіргі жай-күйіне жүргізілген талдау олардың дамуын тежейтін қалыптасқан проблемаларды анықтауға мүмкіндік берді. Олардың негізгілері: 2017-2018 жылдары республикада шаруашылық жүргізудің шағын нысандарын кооперациялаудың жеделдетілген процесі, бұл олардың формальды құрылуына, кооперацияның негізгі қағидаттарының бұзылуына (еріктілік, демократиялылық және т.б.) әкелді; ауыл шаруашылығы кооперативтеріне субсидиялар, инвестсубсидиялар түрінде мемлекеттік қолдау шараларын алудың басым құқығын жою, техника мен технологиялық жабдықтар сатып алуға арналған инвестсубсидияларды 50%-дан 25%-ға дейін қысқарту ұсақ шаруашылықтарды біріктіру процесінің ынталандырушы факторларын құра алмады, керісінше күмән мен сенімсіздік енгізді.

2. Ұсақ фермерлік шаруашылықтарды кооперациялау үрдісі барған сайын өзекті және басым бағытқа айналуға [9]. Ұлттық жобаның 4-ші міндетін жүзеге асыру мақ-

сатында ауыл шаруашылығы кооперативтері өндіретін өнімнің көлемін ұлғайту міндеті қойылған [10].

3. Шағын шаруашылықтарды кооперациялауда республиканың оңтүстігінде ерекше маңызға ие, мысал ретінде Алматы облысын келтіруге болады, мұнда кооперативтердің әртүрлі нысандары мен түрлерін (көлденең және тік) дамытудың барлық алғышарттары дамыған, сол жерде. әлеуетті қатысушылар және фермерлердің өз мүшелерінің мүдделерін қорғау, ауылда жеке кәсібін дамыту, жерді, ауыл шаруашылығы техникасын, құрал-жабдықтарды бірлесіп пайдалану, бірлескен кооперация объектілерін ұйымдастыру және т.б. мақсатында күш-жігерін біріктіру мүмкіндіктері болып табылады.

4. Ауыл шаруашылығы кооперациясын дамыту халықты әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларымен қамтамасыз етудің қойылған міндеттерін шешуге, 2021-2025 жылдарға арналған ҚР АӨК дамыту жөніндегі ұлттық жобада көрсетілген ауыл тұрғындарының табысын тұрақты арттыруға ықпал ететін болады. Ол үшін ҚР АӨК басым салаларында қолданыстағы ауыл шаруашылығы кооперативтерін дамыту және жаңаларын құруды ынталандыру қажет (сүт, ет өндіру және қайта өңдеу, жеміс-көкөніс өнімдерін сақтау, мұздату, өндірістің негізгі құралдарымен қамтамасыз ету (тұқым, тыңайтқыш, жемшөп, ЖЖМ және т.б.) және сервистік қызмет көрсету, Бұл ауыл шаруашылығы өндірісінің ұсақ тауарлы сипатындағы, ауыл шаруашылығы өнімдерін дайындау, сақтау, қайта өңдеу және өткізу салаларын дамыту мәселелерін, тиісінше, өңдеуші кәсіпорындардың өндірістік қуаттарының жүктемесі, өнімді «Өрістен сереге дейін» тиімді жылжыту болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

[1] ҚР Президентінің 02.09.2019ж. «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Жолдауы [Электрондық ресурс] // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. - Кіру режимі: www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana (өтініш беру күні 18.09.2019 ж.).

[2] О деятельности сельскохозяйственных кооперативов в Республике Казахстан за 2017-2021гг., Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://stat.>

gov.kz/official/industry/14/statistic/5 (дата обращения от 18.01.2022).

[3] О деятельности сельскохозяйственных кооперативов в Алматинской области за 2017-2021гг., Департамент статистики Алматинской области [Электронный ресурс] - Режим доступа: https://stat.gov.kz/region/250502/statistical_information/industry/1914 (дата обращения от 18.01.2022).

[4] Об утверждении Правил субсидирования по возмещению части расходов, понесенных субъектом агропромышленного комплекса, при инвестиционных вложениях от 1 февраля 2017 №48 (дата обращения от 18.09.2019) [Электронный ресурс] // Әділет. - Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700014813> (дата обращения от 18.09.2019).

[5] Monitoring development of agricultural cooperatives in Kazakhstan. <http://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/central-asia/Kazakhstan-Monitoring-Agricultural-Cooperatives-2019-RUS.pdf>.

[6] Акимбекова Г.У., Баймуханов А.Б., Каскабаев У.Р. Объединение фермеров в сельхозкооперативы с целью эффективного использования земельных, водных и других ресурсов села // Проблемы агрорынка №4 октябрь-декабрь 2021г.С.-185-189.

[7] Қазақстан Республикасының 29.10.2015 №372-VЗ «Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» Заңы [Электрондық ресурс] // ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің ресми сайты. - Кіру режимі: <http://www.mgov.kz/document/5769>(өтініш беру күні 18.09.2019).

[8] Кооперативная система Райффайзен в Германии [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.dgrv.de/der-verband/> (дата обращения от 18.01.2022).

[9] Қазақстан Республикасының агро-өнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017–2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы [Электрондық ресурс] - қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423> (өтініш беру күні 20.01.2022 ж.).

[10] ҚР АӨК дамыту жөніндегі 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жоба [Электрондық ресурс].- 2021.- http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35411581 (жүгінген күні 18.01.2022).

[11] Қазақстан Республикасының Президенті Қ.-Ж.К. Тоқаевтың 11.05.2020 жылғы үндеуі [Электрондық ресурс]. -2021.-https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystupleni-glavy-gosudarstva-na-zaklyuchitelnom-zasedanii-gosudarstvennoi-komissii-po-chrezvychainomu-polozheniyu (Байланыс күні 18.01.2022 ж.).

References

[1] QR Prezidentiniñ 02.09.2019j. «Syn-darly qoǵamdyq dialog – Qazaqstannyñ turaq-tylyǵy men órkendeuiniñ negizi» atty Joldaýy [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated 02.09.2019 Address "Critical public dialogue - the basis of stability and prosperity of Kazakhstan"]. Qazaqstan Res-publikasy Prezidentiniñ resmi saity-Official site of the President of the Republic of Kazakhstan. Available at: www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazakhstan (date of access: 18.09.2019) [in Kazakh].

[2] O deiatelnosti selskhozäistvennykh kooperativov v Respublike Kazahstan za 2017-2021gg., Büro nasionälnoi statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniu i reformam Respubliki Kazahstan. [On the activities of agricultural cooperatives in the Republic of Kazakhstan for 2017-2021, the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/5> (date of access: 18.01.2022) [in Russian].

[3] O deiatelnosti selskhozäistvennykh kooperativov v Almatinskoi oblasti za 2017-2021gg., Departament statistiki Almatinskoi oblasti [On the activities of agricultural cooperatives in the Almaty region for 2017-2021., Department of Statistics of the Almaty region]– Available at: https://stat.gov.kz/region/250502/statistical_information/industry/1914 (date of access: 18.01.2022) [in Russian].

[4] Ob utverjdenii Pravil subsidirovania po vozmeşeniu chasti rashodov, ponessennykh subektom agropromyšlennogo kompleksa, pri investisionnykh vlojeniah ot 1 fevralä 2017 №48 [On approval of the Rules of subsidizing the allocation of parts of expenditures incurred by the subject of the agro-industrial complex, in the case of investment investments from February 1, 2017 №48]. Ädilet-Informasionno-pravovaia sistemanormativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan-Adilet-Information and legal system of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan. Available at:<http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700014813> (date of access: 18.09.2019) [in Russian].

[5] Monitoring development of agricultural cooperatives in Kazakhstan Available at: <http://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/central-asia/Kazakhstan-Monitoring-Agricultural-Cooperatives-2019-RUS.pdf>.

[6] Akimbekova, G.U., Baimuhanov, A.B. & Kaskabaev U.R. (2021). Obedinenie fermerov v selhozkooperativy s selü effektivnogo ispolzovania zemelnyh, vodnyh i drugih resursov sela [Unification of farmers in agricultural cooperatives with the purpose of effective use of land,

water and other resources of the village]. Problemy agrorynka-Problems of AgriMarket, 4, 185-189 [in Russian].

[7] Qazaqstan Respublikasynyñ 29.10.2015 №372-VZ «Auyl шаруашылығы кооперативтері туралы» Заңы [Law of the Republic of Kazakhstan 29.10.2015 №372-V3 "On Agricultural Cooperatives"]. QR Auyl шаруашылығы министрлігінің ресми сайты-Official site of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan. Available at: <http://www.mgov.kz/document/5769> (date of access: 18.09.2019) [in Kazakh].

[8] Kooperativnaia sistema Raiffaizen v Germanii [Cooperative system Raiffeisen in Germany] – Available at: <https://www.dgrv.de/der-verband/> (date of access: 18.01.2022) [in Russian].

[9] Qazaqstan Respublikasynyñ agroönerkäsipтік кешенін дамытудың 2017–2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы [The state program of development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017

- 2021]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423> (date of access: 20.01.2022) [in Kazakh].

[10] QR AÖK damytu jönindegi 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жоба [National project for the development of agribusiness in the Republic of Kazakhstan for 2021-2025]. Available at: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35411581 (date of access: 18.01.2022) [in Kazakh].

[11] Qazaqstan Respublikasynyñ Prezidenti Q.-J.K. Toqayevtyñ 11.05.2020 жылғы үндеуі [President of the Republic of Kazakhstan K.-Zh. K. Tokayev's address of 11.05.2020]. Available at: https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystupleniye-glavy-gosudarstva-na-zaklyuchitelnom-zasedanii-gosudarstvennoi-komissii-po-chrezvychnomu-polozheniyu (date of access: 18.01.2022) [in Kazakh].

Автор туралы ақпарат:

Абдыкалиева Жупаргул Шайласовна – негізгі автор; Ph.D докторанты, оқытушы-лектор, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті; 040009 Жансүгіров көш., 187 а, Талдықорған қ., Қазақстан; e-mail: zabdykalieva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7673-4532>.

Information about author:

Abdykalieva Zhupargul Shailasovna – The main author; Ph.D student, Teacher-Lecturer, I. Zhansugurov Zhetysu University; 040009 Zhansugurova str., 187 a, Taldykorgan, Kazakhstan; e-mail: zabdykalieva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7673-4532>.

Информация об авторе:

Абдыкалиева Жупаргул Шайласовна – основной автор; докторант Ph.D, преподаватель-лектор, Жетысуский университет им. И. Жансугурова, 040009 ул. Жансугуров, 187 а, г.Талдықорған, Казахстан; e-mail: zabdykalieva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7673-4532>.